

REINTEGRÁCIÓ A NEMZETI BŰNMEGELŐZÉSI TANÁCS TÁMOGATÁSÁVAL

Művészeti programok a visszailleszkedést segítő attitűdök fejlesztéséért

A Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács a megelőzés szinte valamennyi területén, így a reintegrációs tevékenységben is keresi az új, már-már formabontó lehetőségeket. A hatékonyságot pedig leginkább az élmények által megalapozott önkéntességben látjuk, még ha ez első látásra a büntetés-végrehajtási területtel nehezen összeegyeztethetőnek is tűnik. Az újonnan kidolgozott módszerek igazolják, hogy a társadalomba való be-, illetve visszailleszkedéshez a művészeti ágak megfelelő alkalmazása is segítséget nyújthat.

Elmetágító – A jobb agyféltekés rajzolás lehetőségei

1. kép: Jobb agyféltekés rajzolás¹

A jobb agyféltekés rajzolást a bűnmegelőzés vonatkozásában nem csupán egy rajzolási technikának tartjuk. Ezt a szemléletet az amerikai Betty Edwards alapozta meg, aki azt

1 A kép forrása: Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács

állítja, hogy a jobb agyféltekés rajzolás során egy olyan látásmód alakítható ki, mely az élet számos területén segítségünkre lehet. Ez pedig túlmutat a vásznon megjelenített vizuális produktumon. Az alkotás folyamata során kialakul egy olyan modell, melynek mentén könnyebben oldhatjuk meg az elénk kerülő problémákat, és határozottabban hozhatjuk meg az ezekhez szükséges döntéseinket. Betty Edwards felismerte, hogy az emberek vágyanak arra, hogy a dolgokat úgy jelenítsék meg, ahogyan azokat látják, azonban az életük előrehaladtával bizonyos sémák behatárolják ezeket a lehetőségeket, és ezek mentén kezdjük megformálni a körülöttünk lévő világot. Leegyszerűsítve, e sémák miatt egy ponton megrekedünk 12 éves korunk körül, és a „pálcikaember” szinten nem lépünk tovább. Mostanra tudományos tények is alátámasztják, hogy a jobb agyfélteke szerepe számos területen kiemelkedő. Ilyen például a vizuális észlelés, az arcfelismerés vagy a dolgok egységként való érzékelése. Edwards mindezek középpontba helyezésével dolgozta ki a mára világszerte ismert módszerét, és az arra épülő programját. Ennek lényege az új megoldások keresése, inspirálva az emberi kreativitást, melynek határait nem ismerjük. A módszertan leírása mostanra tizenhárom nyelven érhető el, és világszerte 2,5 millióan forgatják szakemberek és civil érdeklődők.

Az Amerikából indult metódus az alkalmazás során módosult, egyszerűsödött. Ebből a sajtóságos változattól indult ki Bartók Erzsébet fejlesztőpedagógus is, aki úgy vélte, a rajzolás remek eszköze lehet különböző képességek fejlesztésének. A programot pszichológiai és pedagógiai módszertannal egészítette ki, így a kezdetben hobbinak induló rajzolás tudatos fejlesztéssé nőtte ki magát. Ennek nyomán megjelent az igény, hogy a módszer bekerüljön a hazai iskolákba, hiszen ezzel mindenki megtanulhat rajzolni. Ez változtathatna az iskolai rajzórak pozícióján, hiszen a többirányú képességfejlesztéssel párhuzamosan sokkal több gyerek számára nyújthatna kudarc helyett sikerélményt.

A Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács 2014-től kezdte támogatni a jobb agyféltekés rajzolás megelőzésben való alkalmazását. A programban kezdetektől rendőrök, a büntetés- végrehajtás szakemberei és pedagógusok vettek részt, hogy munkájuk során továbbadhassák a tapasztalatokat. A módszer reintegráció területén való alkalmazása korán kiemelt figyelmet kapott, így 2019 és 2020 folyamán már mintegy 1 200 foglalkozásra került sor a bv. intézetekben. Az alkalmak számának későbbi csökkenését a pandémia okozta. A programot azóta is koordináló Bartók Erzsébet szívesebben nevezi a módszert „elmetágítónak”, mivel ez a kifejezés inkább magában foglalja annak lényegét, mint a jobb agyféltekés rajzolás elnevezés. Az elkészült alkotás fontossága nem kérdőjelezhető meg, mégis leginkább arról van szó, hogy egy kitűzött cél eléréséhez milyen pedagógiai eszközökkel meghatározott utat kell a résztvevőknek bejárniuk, milyen fejlődési szakaszokon kell túljutniuk. Miközben a résztvevő „gyanútlanul” rajzol, fejlesztve a vizuális képességeit, a térlátását, illetve a megfigyelőképességét, ezeken messze túlmenően javul a lényegkiemelési- és problémamegoldási képessége, a figyelme és a koncentrációja. Magasabb szintre lép

a tudatos eszközhasználat és a verbális kommunikáció terén. A lényeg tehát a fejlesztés és a fejlődés. A fejlődés kulcsa pedig a sikerélmény, a flow.

A résztvevők akkor élhetik át ezt a felszabadult, örömteli állapotot, ha sikerül a vásznon vizionálni azt, amit elképzelték, megterveztek, azzal kapcsolatban pozitív visszajelzéseket, dicséretet kapnak. A fogvatartottak esetében ez sem a börtön falain kívül, sem belül nem mondható gyakori eseménynek. Ennek elérése és egy adott szinten tartása pedig jól felépített koncepció alapul. Eszerint a pozitív érzés újbóli átélése újabb feladat megoldására sarkall, aminek mindig szintet kell lépnie, többet, vagy jobban kell teljesíteni, mint korábban. Amennyiben ezt alultervezzük, csupán a rutin működik, ha pedig túlzottan megnehezítjük, a feladat teljesítését, a sikert kockáztatjuk. Ha a feladatokat sikerül a megfelelő ütemben és mértékben kihívássá alakítani, akkor biztosíthatjuk a fejlődést és annak folyamatosságát. A program eredményei viszonylag hamar láthatóvá válnak. Az alkotás öröme mellett szembetűnő a személyiség és a képességek változása is. Az addig programokba nehezen bevonható fogvatartott motiválttá válik, ami más területeken is megnyilvánul. A fogvatartottak megtapasztalják, hogy az addig elképzelhetetlennek tűnő eredmény a befektetett munkával és kitartással megvalósul. A foglalkozás vezetőjének kiemelt szerepe van a fejlődés menetében, folyamatosan és tudatosan kell kihívások elé állítania a résztvevőket. Példa erre a „kevesebb radír effektus”, ami azt az egyszerű szituációt takarja, amikor munka közben nem jut mindenkinek egy saját eszköz, ám viszonylag gyakran volna rá szükség. Itt megkerülhetetlenek azok az interakciók, melyek meghatározzák a csoport tagjainak szociális kapcsolatrendszerét. Ilyen a türelem, az együttműködés, az empátia vagy az önállóság. Ezek fejlődése egyben az értékrend és a személyiségjegyek alakulását is eredményezi. A visszajelzések szerint egy 7-10 alkalmas képzés során már megfigyelhetőek változások, melyek a magatartás és a fegyelmi helyzet területén tapasztalhatóak. A rajzfoglalkozásokon való részvétel önkéntes, ám kiválasztás alapján történik. Ez fontos, mert az egyéni motivációnak el kell érnie azt a szintet, amikor az egyébként konfliktuskereső fogvatartott is alkalmazkodik a csoport szabályaihoz azért, hogy lehetőséget kaphasson. A tapasztalatok szerint ez jól működik, hiszen elenyésző azok száma, akiket a szabályok megszegése miatt kellett megfosztani a részvétel lehetőségétől. Szintén a program sikerét mutatja, amikor a résztvevők a munka utáni pihenés helyett a foglalkozást választják.

A jól működő program mögött a büntetés-végrehajtás elhivatott reintegrációs munkatársai állnak, illetve a szervezet vezetésének támogatása. Az eredményességet meghatározza a csoport létszáma, összetétele, illetve a foglalkozások száma, gyakorisága. Az intézetek jellegéből fakadó különbségek miatt speciális megoldásokra van szükség. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága a reintegrációs tisztek számára nagyfokú önállóságot biztosít az egyes helyszíneken a képzés optimális feltételeinek kialakítására. Ez teszi lehetővé a program hatékony működését az eltérő

feltételek között. Így akár hétfélig tömbösített megoldási formákban is gondolkodhatnak a szervezők, és nem ritka, hogy szabadidőben végezhető feladattal látják el a résztvevőket, akik így szűkebb környezetükben is büszkélkedhetnek az eredményeikkel, sőt gyakran próbálják továbbadni a tanultakat érdeklődő zárkatársaiknak. Nemcsak az intézeten belüli interakciók válnak mindentől tartalmassá, hanem a foglalkozások nagyban hozzájárulnak a külső kapcsolatok minőségének javulásához, segítenek azok erősítésében, színesítésében. A fogvatartottak gyakorta célzottan, valamelyik szerettük számára készítik műveiket, a sikeres alkotáshoz kapcsolódó elismerés pedig megerősíti az önbizalmukat, ami a kapcsolatrendszerben betöltött pozíciójukra is jó hatással lehet. A szakemberek szerint a fogvatartottaknál az ajándékozási metódus is viszonylag új viselkedési formának számít, ami ily módon a rajzokon keresztül szintén pozitív megerősítést kap.

A jobb agyféltekés rajzolás szinte leképezi a szabadulás utáni életet, hiszen – ha kicsiben is, de – megjelenik a saját elképzelésen alapuló célkitűzés, melynek megvalósítása befektetett energiát és kitartó munkát igényel, ami sikert eredményez. Indirekt módon kapnak egy, a szabadulást követően alkalmazható modellt, mely a célkitűzés – tervezés – megvalósítás – siker láncolatán alapul. A foglalkozások tematikája garantálja a sikert annak ellenére, hogy az alkotás során folyamatosan merülnek fel problémák akár a készülő képpel, akár a kényszerű együttműködéssel kapcsolatban. Előbbinél minden mindennel összefügg, egy „visszatörítés” a kép egyéb részleteit is módosíthatja. Ez a részletlátást, és az összefüggések felismerését is megköveteli a résztvevőktől, mely ugyancsak segíthet a sikeres visszailleszkedésben. Az esetleges hibák javíthatóak, mely tovább fejleszti a kudarctűrő képességet és a kitartást, hiszen gyakorta újra és újra kell kezdeni egy-egy részlet kidolgozását. A folyamat számos döntéshelyzetet rejt, és bár a tét nem jelentős, kialakul egyfajta kényszerhelyzet, mely a fogvatartottak számára azt jelenti, hogy az adott problémára – mérlegelést követően – optimális megoldást, tervet kell találni, amit meg is kell valósítaniuk.

Ahhoz, hogy a jobb agyféltekés rajzolás lehetőségeit sikerüljön érvényesíteni, a büntetés-végrehajtás szakembereinek munkája elengedhetetlen. Az eredményességhez a tréningek során elsajátított ismereteken túl kiváló pedagógiai érzék és motiváció szükséges. A projekt sikere annak is köszönhető, hogy a programot helyi szinten elhivatott, felkészült kollégák koordinálják, akik élnek a projekttel kapcsolatban biztosított önállósággal. Amennyiben pedig igénylik a szakmai támogatást, lehetőségük van konzultációra, illetve tudásukat ún. tutoriál képzéseken mélyíthetik el. Ezek hatékonyságát az is segíti, hogy a résztvevők már rendelkeznek módszertani, pszichológiai és pedagógiai alapokkal, így tovább finomítható az az eszköztár, mellyel biztosítani lehet a sikerélményt, ami a program alappillére.

A tutoriál képzéseken lehetőség van arra is, hogy új, akár speciális témák kerüljenek a tematikába, mely szigorúan csak kipróbálást követően történhet meg. Itt lehet felkészülni a csoport dinamikus működtetésére, az egyéni szükségletek figyelembe vételére, vagy a váratlan helyzetek kezelésére.

A képzésen részt vett közel száz büntetés-végrehajtási szakember munkáját segítik a Bartók Erzsébet és Tóth Zsolt által készített kiadványok is – „*Elmetágító Rajzolás, Elmetágító Festészel*” címmel –, melyeket a szerzők foglalkozásvezetőknek szántak, akik munkájuk során bármikor segítségül hívhatják ezt a szemléletes szakirodalmat, ha az alapokat szeretnék felidézni.

A jobb agyféltekés rajzolásról született könyvről Betty Edwards azt mondta: „*Nem egyszerűen egy könyv a rajzolásról, egy könyv az életről.*” Ez magáról a módszerről is elmondható, amivel a metódust alkalmazó büntetés-végrehajtási szakemberek is azonosulni tudtak.

„*Fessünk jövőt! Picasso-projekt*”

A művészeti programok keretében valósult meg a „*Fessünk jövőt! Picasso-projekt*” a Váci Fegyház és Börtönben, ami azért került a Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács támogatott programjai közé, hogy kiaknázzuk a közösségi művészetben rejlő lehetőségeket. Ennek lényege, hogy a közösség tagjainak lehetősége nyíljon kifejezni az őket foglalkoztató tartalmakat, és szélesebb társadalmi rétegek számára is láthatóvá tenni azokat a művészet eszközeivel. A Váci Fegyház és Börtön Picasso-projektjének keretében a fogvatartottak a büntetés-végrehajtási intézet területén – a falakon belül – elhelyezkedő, 40 m hosszú és 3,8 m magas, sík falfelületen ábrázolták mondanivalójukat. Ötleteiket saját maguk jelenítették meg szövegek és vizuális tartalmak formájában. Ezt egy fogvatartotti pályázat előzte meg, így a kiválasztott pályaművek kerültek a hatalmas felületre a Ballassagyarmati Fegyház és Börtön, a Váci Fegyház és Börtön, a Márianosztrai Fegyház és Börtön, a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet és a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet lakóinak munkája nyomán. Már a Váltó-sáv Alapítvány által szervezett felkészítő foglalkozásokon is érezhető volt, hogy a fogvatartottak jutalomként élik meg a részvétel lehetőségét. Ennek hatására a korábban magatartási problémákkal küzdő résztvevőknél is pozitív változás volt tapasztalható. A rajztanár által tartott felkészítésen a fogvatartottak közösen gondolkodva választottak témákat és tökéletesítették azokat. Gyakran volt példa a törlésre, javításra, újrakezdésre, mely folyamatnak jelentősége van a reintegrációban, ahogyan az eredményesség megélésének is. Az alkotással járó sikerélményt itt a pályázaton megfelelés sikere is gazdagította, valamint az a tény, hogy a kész mű hosszú távon marad látható az intézet valamennyi lakója, sőt az újonnan érkező fogvatartottak számára is.

Börtönszínház – Drámapedagógia a falakon belül

Gyakorta hangoztatjuk, hogy a pedagógiai eszközök alkalmazása számos lehetőséget tartogat a reintegráció területén. A pedagógia eszköztárában pedig régóta szerepel a tanítási dráma vagy a szociodráma is. A bv. intézetekben alkalmazott ún. börtönszínházi foglalkozások támogatásának célja a módszerben rejlő lehetőségek kiaknázása a bűnisméltés megelőzése érdekében. Az elmúlt időszakban a börtönszínházi alkalmakat a pandémia befolyásolta, de remélhetőleg ez átmeneti nehézséget jelentett csak.

A drámapedagógia reintegrációban betöltött szerepét jól szemlélteti a fiatal elkövetőkkel folytatott munka. A Káva Kulturális Egyesület Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács által támogatott projektjei kapcsán erre vonatkozóan értékes szakmai tapasztalatok gyűltek össze. Ezek alátámasztják a drámapedagógia és a börtönszínház létjogosultságát.

A börtönökben megvalósuló színházi munka általában egy produkció közös létrehozására szerveződik. A választás lehetősége adott, általában irodalmi vagy filmes alkotás, esetleg a büntetését töltő egyén vagy az általa ismert karakterek drámájának színpadra állítása valósul meg. A programban részt vevők számára már a szerepek kiválasztása is lényeges. Az átgondolt szereposztás segíti hozzá a fogvatartottakat az adott karakter megszemélyesítése folytán létrejövő jellemfejlődéshez. A karakter megélése közben tudja azonosítani annak motivációit, döntéseinek, tetteinek következményeit. A szerepével kapcsolatos belső meggyőződése, a karakter értelmezése és a külső visszacsatolások révén alakítja ki a viselkedési formához való viszonyulását. A reflexiók segítik abban is, hogy azonosítani tudja a magára és másokra nézve ártalmas magatartási formákat. Ettől az értékrendjében bekövetkező változásokat remélhetjük. A fogvatartott különböző karakterek bőrébe bújva akut kritikus szituációkat, vagy elhúzódó krízishelyzeteket élhet át. Függetlenül attól, hogy ezek valóságként, abszurd módon vagy elvonatkoztatott formában történnek, segítenek abban, hogy az életben felismerje, megértse a többi szereplő különböző helyzetekben adott verbális és nonverbális válaszait. Ez az empátiás képesség területén bekövetkező fejlődés pedig kulcsfontosságú eleme lehet a sikeres reintegrációnak. Ha a társadalomban valaki a hétköznapiak során képtelen a saját nézőpontjától eltávolodni, egy másik ember szemüvegén át látni a történéseket, akkor nem lesz a valóság része, ami premisszára kerüléshez, konfliktusokhoz, kriminalizálódáshoz vezethet. Hasonlóan nehezíti az életünket, ha - szintén az empátiás képességek hiánya folytán - szélsőségesen ítélkezünk mások felett, vagy nem ismerjük el, hogy ha a kritikusan szemlélt ember helyében lennénk, esetleg magunk is így reagálnánk. A karakterek megszemélyesítése által fejlődő empátiás képesség elősegíti a környezetünkben való kapcsolatleremtést, mely az első lépés az együttműködéshez vezető úton. Az együttműködésre képes ember könnyedén válik egy közösség részévé, melynek megtartó ereje már a reintegrációs törekvéseket szolgálhatja. Fentiek persze levezethetők abból az irányból is, hogy az empátia hiánya hogyan segítette az elkövetővé válást. Hasonló végeredményt kapnánk. A jól megválasztott darab

gondos, szakmailag megalapozott felépítésével elkerülhető, hogy az empátia gyengeségként mutakozzon meg, hiszen ez adott helyzetben nem volna motiváló a fogvatartottak számára. Bár az elkészült darab bemutatása – az alkotás folyamatához hasonlóan – zárt körülmények között zajlik, a sikerélmény és elismerés vonatkozásában ennek mégis fontos szerepe van a fentebb vázolt reintegrációs célok tekintetében.

Itt meg kell említenünk az Art-ravaló programot, mely – bár mostanra a szervezők javító- nevelő otthonokat is felkeresnek a lehetőséggel – jellemzően nem kriminalizálódott fiatalokkal dolgozik, ám e tekintetben jelentős kockázattal bíró csoportot céloz meg.

A Szubjektív Értékek Alapítvány és a Faktor Terminál Egyesület Schermann Márta színész, rendező által irányított, közös szociális-művészeti projektjében – a Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács támogatásával – hátrányos helyzetű, illetve állami gondoskodásban felnőtt, 18-24 éves kor közötti fiatalok vehetnek részt. A sikeres életkedéshez pályaorientációs szakemberek, élménypedagógusok, coach-ok, szociális munkások és közgazdászok nyújtanak támogatást. A program gerince egy darab színpadra állítása, melyre fél év áll rendelkezésre. Ebben színházi szakemberek, táncművészek és drámapedagógusok segítik őket, de a munka nem színészek képezéséről szól. Sokkal inkább arról, hogy a művészeti tevékenységen keresztül fejlesszék a fiatalok önismertét, ezáltal közvetetten a társadalomra, a világra való reális rálátásukat. A feldolgozott művek bővelkednek a drámai helyzetekben, melyek karaktereinek megformálása során számos analógia bukkan fel valós élethelyzetekkel. Egyik ilyen – a bv. intézetekben is felmerülő – jelenség a szabadság megélésének ambivalenciája. A vágyott szabadság mámorító boldogsága és az annak velejáraitól, kötelezettségeitől való félelem, mellyel mind a fogvatartottak, mind az Art-ravaló programban résztvevő fiatalok szembesülnek. Ebben és még számos szituációban találkoznak „áthallással” a színpadi munka és a személyes életük között. Ez segít, hogy erősségeik és gyengeségeik tudatosítása révén lehetővé váljon számukra életük orientált tervezése, hiszen ez egy olyan terület, ahol szinte valamennyi programba kerülő fiatalnál hiányosságok jelentkeznek.

A négy éve zajló program tapasztalatai rendkívül ígéretesek. A bevont fiatalok lemorzsolódása minimális, holott számukra korábban az önkéntes szabálykövetés komoly nehézséget jelentett. Ezzel párhuzamosan nagyon biztató eredmények mutatkoznak a továbbtanulás, az álláskeresés és az elnyert állások megtartása tekintetében is.

*„Nem az én bűnöm, mégis az én büntetésem!” –
Fogvatartottak, gyerekek, művészet*

Különleges perspektíva adta az ötletet a Balassagyarmati Fegyház és Börtön szakembereinek a „Nem az én bűnöm, mégis az én büntetésem!” című projekthez, mely a művészeti programok különböző területeit ötvözte.

Magyarországon az összes ismertté vált bűnelkövető közel 12 százaléka fiatalkorú. A jelenségre negatívan hat az egyes családok diszfunkcionális működése, melyet a társadalomban tapasztalható gazdasági nehézségek és az értékrendek deformítása tovább erősít. A szülők munkaerőpiacon betöltött szerepe és az azzal együtt járó hátrányos, olykor halmozottan hátrányos helyzet szintén kockázati tényező lehet. Ezt súlyosbítja, ha egy gyerek szüleinek egyike törvényszegő magatartása folytán büntetését tölti. A minden téren támogatás nélkül maradt, kötődési problémákkal küzdő fiatalok könnyebben válnak elkövetővé. A gyermek és a fogvatartott szülő megfelelő minőségű kapcsolattartásának elősegítésétől a szakemberek mindkét fél esetében pozitív változásokat remélnék, ráadásul az a fogvatartás rendjével és biztonságával is összeegyeztethető. Így jött létre a büntetés-végrehajtás védőszentje után „Adorján” nevet viselő művészeti tábor, ahová börtönben lévő szülők gyermekeit és hasonló sorsú erdélyi – a Szent Ferenc Alapítvány által gondozott – gyerekeket vártak Balassagyarmaton. A meghívott művésztanárok komoly- és könnyűzenei, drámapedagógiai, jobb agyféltetés rajzolás- és táncfoglalkozásokat tartottak a gyerekeknek, míg a lelki megerősítésükről Bójte Csaba, ferences rendi szerzetes gondoskodott.

A gyerekek rajzaikat ajándékba adták a szüleiknek, melyről Csaba testvér így vélekedett: *„Mégiscsak jobb, ha ez van a falakon, mint pucér nők, nem? Mit is jelenthet ezeknek a férfiaknak az, hogy azok az emberek adnak ételt-italt a gyermekeiknek, foglalkoznak velük ebben a táborban, akik hétköznap őket őrzik a börtönben?”*

A gyerekek – közülük 34 Nógrád megyei lakóhellyel rendelkező elítélt gyermeke, 17 pedig a dévai Szent Ferenc Alapítvány által gondozott gyerek – nehezen nyíltak meg a felnőttek és egymás előtt, de a művészeti eszköztárral dolgozó szakembereknek sikerült elnyerniük a bizalmukat. A kapcsolattartás a rendkívüli beszélők alkalmával valósult meg, ahol csak egymásra figyelve mélyebb beszélgetésekre is volt lehetőség. Több gyerek arról számolt be, hogy igazából itt tudott nagyon sok mindent megbeszélni „felnőttekkel”, amire otthon nem volt lehetősége. A tábor végén, Balassagyarmaton, a Rózsavölgyi Márk Zeneiskola színpadán a gyerekek közönség előtt mutatták be zenés előadásukat, mely mindenki számára maradandó közösségi élménnyé alakult.

A program a Balassagyarmati Fegyház és Börtön vezetésével és a Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet együttműködésével folytatódott 2020-ban, a „Fókuszban a gyerekek” című projekt keretében. A projektben a művészeti programok a bv. intézetek személyi állományának szóló érzékenyítő, valamint a fogvatartotti állományak szóló szülői szerepet erősítő tréningekkel egészültek ki. A kapcsolattartást az ún. Skype-beszélők biztosították, így a fogvatartottak és gyermekeik közötti közvetlen, személyes találkozásokat az információs és kommunikációs eszközök segítettek kiegészíteni. Ezzel a kapcsolattartást a hátrányos helyzet sem akadályozhatta, hiszen

mindenki számára könnyen elérhető volt a lehetőség az e-Magyarország pontokon, vagy oktatási intézményeken keresztül.

Az említett nagyobb projekteken túl a Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács több olyan komplex programot támogat, melyek elemei között szerepel egy-egy művészeti ág, hiszen a módszer nemcsak a reintegráció, hanem a felzárkóztatás, a személyiségfejlesztés és a közösségépítés területén is eredményesen alkalmazható. A számos pozitív visszajelzés megerősít minket abban, hogy továbbra is legyünk nyitottak a művészeti programok támogatására és fejlesztésére a megelőzésben.

A témával kapcsolatban további hasznos információk találhatóak az alábbi honlapokon:

- <http://elmetagito.hu>
- <https://kavaszhaz.hu>

